

”Asiallinen, todellinen ja varovainen”

Kotimaa-lehti kurkistusikkunana läntiseen mediaan
Unkarissa 1957–1958

TIEDONVÄLITTÄJÄNÄ SUOMESSA JA UNKARISSA

Kotimaa oli 1950-luvulla Suomen vaikutusvaltaisin kirkollinen sanomalehti, eräänlainen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon puolivirallinen äänenkannattaja.¹ Lehden viestintärooli ei rajoittunut kuitenkaan Suomeen, vaan lehteä lähetettiin myös Unkariin.

Tämän artikkelin tutkimustehtävänä on selvittää *Kotimaa*-lehden viestintäroolia Unkarissa joulukuussa 1957 ja vuoden 1958 aikana. Lähdemateriaalina toimivat suomalaiset ja unkarilaiset arkistot, kirjeenvaihdot, haastattelut sekä lehdessä ilmestyneet kirjoitukset. Tutkimuskysymyksinäni pohdin, millaista tietoa *Kotimaa* välitti, miten lehden tiedot vastaanotettiin kohdemaassa ja miten laajalle tieto levisi. Kysyn myös, miten Unkarin sensuuria kierrettiin *Kotimaan* avulla tai itse lehden linjauksissa ja vaikuttiko *Kotimaan* tiedotusrooli Unkarissa siinä julkaistujen kirjoitusten sisältöön.

Aikalaisarvion mukaan Unkarissa oli 1950-luvulla yli 20 suomea osaava pappia.²

Luultavasti *Kotimaata* lähetettiin sekä useimmille heistä että muutamille muillekin suomenkielentaitoisille unkarilaisille. Vaikka täydellisiä tilauslistoja ei olekaan säilynyt, mahdollisesti noin kaksikymmentä unkarilaista henkilöä sai lehden säännöllisesti. Lehden kirjoitukset ja uutisointi levisivät Unkarissa kuitenkin selkeästi tätä laajemmalle yleisölle. Tekemissäni haastatteluissa on tullut ilmi, että jotkut papit käänsivät lehteä unkariksi. Nämä käännökset levisivät vilkkaasti. Lisäksi lehden sisältämää informaatiota referoitiin suullisesti eteenpäin.

Unkarin yhteiskunnallis-kirkollisessa elämässä ja suomalais-unkarilaisten kirkollisten yhteyksien historiassa juuri vuodet 1956–1958 olivat eräänlainen kairo-aika, jota on perusteltua lähestyä tarkasti useista eri tutkimuksellisista tulokulmista. Vuoden 1956 kansannousua edeltänyt ja sitä välittömästi seurannut aika

1 Murtorinne & Heikkilä 1980, 168; Jalovaara 2007, 27.

2 Viljanen-Pihkala 2019, 280.

tarjosi maan luterilaiselle kirkolle kommunistisen valtiokoneiston valvonnasta suhteellisen vapaan ajanjakson. Marras- ja joulukuusta 1957 alkaen valtio alkoi jälleen valvoa kirkon toimintaa aiempaa tarkemmin.³ Tässä tilanteessa korostui *Kotimaan* rooli viestintuojana lännestä. Alkupalvesta 1957 alkaen myös kirjeenvaihto unkarilaisten ja suomalaisten teologien välillä oli aktiivista. Lehden Unkari-aiheiset kirjoitukset vähenivät kuitenkin selvästi vuoden 1958 jälkeen. Samoin Unkarin valtio sai vuoden 1958 aikana toteutettua haluamansa uudelleenjärjestelyt kirkossa. Tämän jälkeen myös *Kotimaan* merkitys Suomen ja Unkarin suhteissa väheni. Näin aikarajaus joulukuusta 1957 vuoden 1958 loppuun kattaa tutkitun ilmiön kannalta aktiivisimman ja mielenkiintoisimman ajanjakson. Haastattelujen materiaali sisältää viittauksia myös myöhempiin vuosiin. Kuitenkin juuri tämä Unkarin luterilaisen kirkon historiassa huomattavan tapahtumarikas ajanjakso tarjoaa hedelmällisen tutkimuksellisen lähtökohdan, jonka avulla voidaan vastata alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin yhden tutkimusartikkelin asettamissa rajoissa.

Suomessa on yleisesti vakiintunut mielikuva rautaesiripun lujuudesta ja siitä, ettei sen läpi läntistä informaatiota juuri kulkenut – radiolähetyskiä ja salakuljetusta lukuun ottamatta. Tietävästi Neuvostoliitossa suomalaisista lehdistä myytiin kioskeissa vain kommunistisia lehtiä. *Kotimaata* toimitettiin Unkariin kioskimyyntin sijasta jatkuvana tilauksena suomenkielentaitoisille henkilöille, mutta tällainen pienikin sopiville kontaktihenkilöille kohdennettu levikki voi olla tehokas. Onkin kiinnostava huomata, että selvästi länteen suuntautunut ja toisinaan selkeän antikommunistinen *Kotimaa* levisi näinkin vapaasti Unkarissa ja esitti valtiojohtoisesta, virallisesta kerronnasta poikkeavaa informaatiota. Kylmän sodan historian tutkimuksessa tämä mikrohis-

toria on jäänyt toistaiseksi vähälle huomiolle, vaikka se tarjoaa ainutlaatuisen näkökulman aikakauteen. *Kotimaa* ikään kuin porasi reikiä rautaesirippuun jo ennen 1980-luvun lopun uusia vapaampia aikoja.

Kotimaa toimi siis kurkistusikkunana länteen ja läntiseen mediaan: se kertoi myös asioita, josta kommunistisen maan omat tiedotusvälineet kertoivat joko propagandan värittämän version tai eivät kertoneet ollenkaan. Tarjoamalla Unkarin rajoitetun median ulkopuolista tietoa *Kotimaa* tuki unkarilaisten pyrkimyksiä uskonnonvapauteen ja kansalaisoikeuksiin.

Joskus tärkeidenkin tapahtumien ensitietoa välittyi unkarilaisille nimenomaan *Kotimaan* kautta. Kommunistien poliittisista syistä vuonna 1948 syrjäyttämälle luterilaiselle piispalle Lajos Ordassille kerrottiin suullisesti kesäkuun alussa 1956 hieman aikaisemmin ilmestyneestä *Kotimaan* uutisesta, jossa raportoitiin Englannin ja Saksan kirkkojen piirissä esitetyistä vaatimuksista selvittää hänen syrjäyttämiseensä johtaneet syyt. Tämä vaatimus edelsi Kirkkojen maailmanneuvoston (KMN) keskustoimikunnan piakkoin lähestynyttä Unkarin kokousta. Tieto tuli Unkariin vain pienellä viiveellä, sillä Ordassille kerrottiin uutisesta kahdeksan päivää sen julkaisun jälkeen. *Kotimaata* selvästi luettiin maassa tarkkaan: saman päivän aikana kirjoituksesta Ordassille kävi kertomassa kaksi eri henkilöä toisistaan tietämättä.⁴

Toinen hyvä esimerkki *Kotimaan* viestintäroolista on se, että piispa Túróczyn arkistosta löytyvät lähes kaikki lehden numerot Unkarin kansannousun ajalta.⁵ Vaikka ei olekaan varmaa, milloin lehdet ovat päätyneet hänelle, kyseessä on merkittävä määrä sensuurin läpi pääsystä kommunismille kriittistä tietoa.

Lehden toimitus ja sen toimien tarkastelu eivät nouse tässä artikkelissa läheskään niin keskeiseen rooliin kuin lehdistötutkimuksessa

yleensä. Silti on muistettava, että juuri toimittuskunnan tuottama informaatio mahdollisti tutkittavan ilmiön olemassaolon.

Tutkimuskaudella *Kotimaan* kokoaikaisena päätoimittajana toimi Armo Nokkala ja toimitussihteerinä Osmo Katajamäki toukokuun 1958 loppuun. Kesäkuun alussa Katajamäestä tuli toimituspäällikkö ja Vanhan testamentin eksegetiikan professori Aarre Lauhasta tuli osa-aikainen päätoimittaja. Lehti ilmestyi kaksi kertaa viikossa ja sen levikki oli noin 49 500, eli samaa luokkaa kuin *Savon Sanomilla* ja *Suomen Sosialidemokraatilla*. Pääkirjoitusten lisäksi lehden virallista kantaa edusti ainoa tutkimusjaksolla Unkarista kirjoittanut pakinoitsija rovasti Verner Louhivuori⁶, jonka nimimerkillä ”Seppä” laatimat pakinat olivat jo aiempina vuosikymmeninä muodostuneet lehdelle tunnusomaiseksi sisällöksi.⁷ Vaikkei toimituksen panosta liiaksi arvioisikaan, on syytä aprikoida, että päätoimittajan osa-aikaisuus osaltaan selittää vähenevän Unkari-uutisoinnin loppuvuonna 1958.

HISTORIALLISTI-DISKURSIIVINEN LEHDISTÖTUTKIMUS

Kotimaan viestintäroolia tarkastellessa lähdemateriaalissa painottuvat sekä kirjeenvaihto että haastattelut konkreettisen teksti- ja kuvamateriaalin sijaan. Haastatteluja käytän erityisesti täydentämään muussa aineistossa olevia aukkoja. Historiallis-kvalitatiivinen analyysi ja tarvittaessa lehdistötutkimuksen menetelmät tuovat hyvin esille lähdemateriaalin painopisteet. Tältä osin menetelmäni muistuttaa aineistolähtöisestä näkökulmasta sovellettua diskurssianalyysiä.

Diskurssianalyysi on väljä teoreettinen ja metodologinen viitekehys. Siinä kieli ymmärretään samalla sekä sosiaalisen ympäristönsä osaksi että sen tuottajaksi, ja sillä on asetettuja päämääriä. Kieli ei täten vain kuvaile

kohdettaan, vaan esittää siitä tietyn version. Lähestymistavassa aineisto siis itse toimii tulokinnan ja johtopäätösten pohjana.⁸ Näin ollen analyysini ei paikoin jää kauaksi aatehistorian tutkimuksesta, vaikkei se olekaan varsinainen tutkimukseni tavoite. Kuten ihmistieteellisessä tutkimuksessa usein tapahtuu, eri menetelmät ja tulokulmat myös yhdistyvät, jopa limittyvät, sattumanvaraisesti tai tarkoituksella.⁹ Siten tässäkin artikkelissa on mukana sekä Suomen että kohdemaan poliittisen historian analyysiä.

Kotimaan merkitystä Suomen ja Unkarin välisissä suhteissa kylmän sodan aikana on aiemmin sivuttu muutamissa pro gradu -tutkielmissa¹⁰ ja artikkeleissa¹¹ sekä Anna-Maija Viljanen-Pihkalan väitöskirjassa *Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956–1958*¹². Mikään näistä tutkimuksista ei kuitenkaan ole selvittänyt kokonaisvaltaisesti *Kotimaa*-lehden roolia unkarilaisen

3 Ks. Kapanen 2019; Viljanen-Pihkala 2019, 282–307, 318–325.

4 Ordass 1987, 469–471; Ordassin asia otettava esille 1956; Kapanen 2015, 10; 2019, 205; Viljanen-Pihkala 2019, 82–83.

5 RMEGYL III/Q TZ-24 C/19–27 *Kotimaan* numeroita 2.11.1956–11.12.1956; Kapanen 2017, 131.

6 Louhivuoren elämänvaiheista ks. Rehumäki 2010.

7 Murtorinne & Heikkilä 1980, 124, 174–175, 180, 195–197; Suomalaisten sanomalehtien levikistä 1950-luvulla ks. Salminen 1988, 151–154, 171, 190, 207, 223, 235; Sevón 2003, 2–3.

8 Eskola & Suoranta 1998, 141, 195. Lamminparras 2014, 13–17; 2018b, 55, 57; 2020a, 6; 2020b, 3–5, 7.

9 Lamminparras 2014, 14–16; 2018b, 55, 57; 2019a, 247, 249; 2020a, 7; 2020b, 4.

10 Viljanen 2001 (nyk. Viljanen-Pihkala); Révész 2004; Kapanen 2015.

11 Kapanen 2017; 2019.

12 Viljanen-Pihkala 2019.

papiston keskuudessa Unkarin kansannousun jälkeisinä vuosina.

UNKARIN LUTERILAISET, OPISKELIJAVAIHTO JA KOTIMAA

Toisen maailmansodan päätyttyä Unkarin väestöstä noin viisi prosenttia oli luterilaisia. Luterilainen kirkko oli maan kolmanneksi suurin kirkkokunta, katolisen ja reformoidun kirkon jälkeen.¹³ Tutkimusajalla *Kotimaa* seurasi Unkarin luterilaisten piispojen kohtaloita maan hallituksen yrittäessä korvata heitä itselleen myötämielisemmällä henkilöllä. Tämä kommunistisen hallituksen pyrkimys henkilöityi erityisesti piispa Ordassiin. Piispa Ordass näkyikin keskeisessä roolissa tutkimusajan *Kotimaan* kirjoituksissa, mikä puolestaan vaikutti lehden saamaan vastaanottoon Unkarissa.

Lajos Wolf (1901–1978) syntyi Torzsassa.¹⁴ Hän opiskeli teologiaa Budapestissa ja Sopronissa, ja hänet vihittiin papiksi vuonna 1924. Vuosina 1927–1928 Wolf suoritti vaihtopintoja Ruotsissa ja kävi niiden ohessa myös Suomessa. Saksan miehitettyä Unkarin hän vaihtoi saksankielisen sukunimensä unkarinkieliseksi Ordassiksi. Syyskuussa 1945 hänet vihittiin Unkarin luterilaisen kirkon piispaksi. Kesällä 1947 Ordass nimitettiin Luterilaisen maailmanliiton (LML) varapresidentiksi. Hänen kansainvälisiä yhteyksiään helpotti se, että hän osasi peräti seitsemää kieltä. Valinnan taustalla on toisaalta helppo nähdä lännen luterilaisten pyrkimys tukea kommunismin takia ahtaalle joutunutta pientä kirkkokuntaa. Hankalaa tilannetta kuvaa hyvin se, että hallitus vangitsi Ordassin jo seuraavana vuonna, kun hän oli vastustanut luterilaisten kirkollisten koulujen luovuttamista valtiolle¹⁵ ja sopimusta kommunistisen valtion ja kirkon välillä.¹⁶ Vankeus kesti kaksi vuotta, ja lisäksi Ordass menetti kansalaisoikeutensa viideksi vuodeksi.

Käytännössä hän eli sisäisessä maanpaossa vuoteen 1956 asti.¹⁷

Samanaikaisesti Ordassin Ruotsin opintojen kanssa Suomeen tuli opiskelemaan hänen hyvä ystävänsä Gyula Dedinszky (1905–1994). Dedinszky oli ensimmäinen 1920–1930-luvuilla Suomessa opiskelleista unkarilaisista teologeista. Tästä alkoi vilkas teologiopiskelijavaihto, johon osallistui vuosina 1927–1950 17 unkarilaista ja vuosina 1929–1948 12 suomalaista opiskelijaa. Valtaosa opiskelijavaihdosta tapahtui 1930-luvun aikana.¹⁸

Opiskelijavaihdon seurauksena suomalaiset ja unkarilaiset luterilaiset teologit vierailivat toistensa maissa ja pitivät yhteyttä kirjeitse. Ehkä tunnetuin unkarilainen suomenystävä oli 1939 piispaksi nousut ja 1952 kommunistien syrjäyttämä Zoltan Túróczy (1893–1971).¹⁹ Suomenkielentaitoisella Túróczyllä oli hyvät yhteydet Suomessa erityisesti herännäispiireihin ja hänen ensimmäinen vierailunsa Suomeen oli tapahtunut jo vuonna 1931. Yhteyksien merkitystä kuvaa hyvin, että tutkimusjakson aikana Mikkelin hiippakunnan piispana sekä myöhemmin Helsingin hiippakunnan piispana ja arkkipiispana toiminut Martti Simojoki piti teologivaihdon alkaessa 1920-luvulla heimoaatetta hyvin merkittävänä kulttuurimuotona. Simojoki itse tapasi Túróczyn jo vuonna 1931 ja osallistui vuoden 1937 suomalais-ugrilaiseen pappeinkokoukseen Budapestissa. Yhteyden merkityksestä kaikille osapuolille kertoo se, että tilaisuuteen osallistui 77 suomalaista, 27 virolaista ja yli 100 unkarilaista henkilöä.²⁰

Kotimaan uutisointi Unkarin kirkoista loppuvuodesta 1954 toukokuuhun 1956 oli varsin vähäistä. Unkarin kirkot olivat kuitenkin hyvin näkyvästi esillä lehden uutisoinnissa vuoden 1956 kesäkuusta alkaen. Pääosa näistä uutisista käsitteli maan luterilaista kirkkoa ja Ordassia. Kesäkuussa 1956 julkaistu uutinen Ordassiin liittyvistä keskusteluista toimi syrjäytetyille

piispalle itselleenkin tietolähteenä ja avasi uuden aktiivisemmän kauden lehden Unkaritutisoinnissa. Elokuussa 1956 Armo Nokkala piti pääkirjoituksessaan tärkeänä, että Ordassin maine palautettaisiin mahdollisimman pian ja hän saisi myös piispanvirransa takaisin.²¹ Päätoimittaja viestitti siten selkeästi tukensa Ordassille ja yhtyi maailmalla tälle annettuihin onniteluihin lausuen ne koko ”Suomen kristikansan” puolesta. Virransa Ordass sai takaisin kansannousun yhteydessä loka–marraskuun vaihteessa 1956.²²

Tällöin Ordassin oma asenne kommunistista valtiota kohtaan oli kuitenkin liehtynyt vuoteen 1948 verrattuna. Tämä johti siihen, että hän tunnusti toisella aktiivisella piispuuskaudellaan 1956–1958 kirkon ja valtion välillä vuonna 1948 solmitun sopimuksen. Näin Ordassin ja helmikuussa 1957 piispan tehtävänsä virallisesti takaisin saaneen Túróczyn linjat suhteessa kommunistiseen hallintoon olivat yllättävän lähellä toisiaan, kun aiemmin Túróczyn kanta oli ollut myötämielisempi kuin Ordassilla.²³ Toisaalta myös valtio teki myönnytyksiä luterilaisen kirkon suuntaan. Unkarin luterilaisen kirkon tilanne *Kotimaan* sivuilla näytti keväällä ja kesällä 1957 maan olosuhteisiin nähden varsin hyvältä. Kansannousun jälkeisessä käymistilassa valtio vielä salli kirkollisia vapauksia, toisin sanoen se soi luterilaisille näyteikkunastatuksen.²⁴

Kotimaa seurasi Unkarin luterilaisen kirkon tapahtumia ja Ordassia aktiivisesti koko loppuvuoden 1956 ja vuoden 1957. Lehden uutisoinnissa tärkeitä tapauksia olivat muun muassa useat suomalaisten ja unkarilaisten kirkonmiesten vierailut toistensa maissa vuosien 1956–1957 aikana, Ordassin johtaman valtuuskunnan osallistuminen LML:n yleiskokoukseen Minneapolisissa elokuussa 1957 ja piispa Túróczyn vierailu Suomessa syys–lokakuussa 1957.²⁵

Suomessa 1938–1939 opiskellut Béla Csepregi (1914–2004) pääsi vierailemaan Suomessa jo kesällä 1956 kommunisteille myötämielisen piispa László Dezséry (1914–1977) kanssa.²⁶

-
- 13 Viljanen 2001, 6.
 - 14 Kylä tunnetaan nykyään nimellä Savino Selo ja se sijaitsee Serbiassa.
 - 15 Ks. Pohjalainen-Vinko 1995, 52–72.
 - 16 Ks. Kukkonen 1968, 164–167; Pohjalainen-Vinko 1995, 68–72; Viljanen-Pihkala 2019, 57–59.
 - 17 Baer 2006, 14–15; Böröcz 2008, 203, 207, 218–219; Viljanen-Pihkala 2019, 37. Ordassin opiskelusta Ruotsissa ks. Terray 1997, 24–26; hänen kuulusteluistaan 1948 ja vankeusajastaan ks. Terray 1997, 66–106; Lehtonen 2019, 68–74; Viljanen-Pihkala 2019, 66–75.
 - 18 Révész 2004, 66, 70; Viljanen-Pihkala 2019, 37–41, 362.
 - 19 Zoltán Túróczyn elämänvaiheista ks. Koren & Voipio 1988, 90–93; Voipio 1991; Baer 2006, 14–19; Lehtonen 2019, 76–77; Viljanen-Pihkala 2019, 41–43, 417.
 - 20 Baer 2006, 14, 43–44; Kettunen 2013, 335; Seppo 2013, 67, 180, 336, 497; Viljanen-Pihkala 2019, 41–43. Budapestin 1937 suomalais-ugrilaisesta pappeinkokouksesta ks. Seppo 2013, 67–75; Viljanen-Pihkala 2019, 43–45, 48, 76, 417.
 - 21 Prosessi Ordassin maineen palauttamiseksi oli tuolloin käynnissä. Maine palautettiin loka–kuun alussa 1956. Ks. Fabiny 1997, 32–33; Baer 2006, 63–65.
 - 22 Ordass 1987, 469–471; Ordassin asia otettava esille 1956; Ordass 1956; Baer 2006, 65–66; Böröcz 2008, 221; Kapanen 2015, 10, 20; 2017, 118; 2019, 205; Viljanen-Pihkala 2019, 82–84, 114–115.
 - 23 Baer 2006, 66–67, 70–71; Viljanen-Pihkala 2019, 168–169, 417.
 - 24 Näyteikkunastatuksesta, sitä vastaavasta politiikasta ja sen käytänteistä ks. Lamminparras 2018a, 2–7; Unkarin osalta Lamminparras 2019b, 1–8.
 - 25 Kapanen 2015, 52–53, 56–60, 106–107.
 - 26 Vierailusta ks. Révész 2004, 63–64; Viljanen-Pihkala 2019, 84–105; Dezséry elämänvaiheista ks. Baer 2006, 40–47, 63–66, 75; Lehtonen 2019, 77–79.

Vuoden 1957 aikana Suomessa vierailleisiin unkarilaisiin kuuluivat pastori Emil Koren (1915–1998)²⁷ ja Gyulan seurakunnan kirkkoherra István Benkő (1913–1993). Koren vieraili Suomessa maalisi- ja huhtikuussa 1957 ja Benkő saman vuoden heinäkuussa. *Kotimaa* kirjoitti näistä vierailuista. Molemmat olivat olleet vaihto-opiskelijana Suomessa: Benkő 1936–1937 ja Koren 1937–1938. Myös pastori Dedinszkyn ja Ordassin piispansijaisena²⁸ toimineen Pál Zászkaliczky (1905–1962) oli tarkoitus päästä vierailemaan vuonna 1957 Suomessa. Zászkaliczky oli opiskellut Suomessa 1930–1931 toisena unkarilaisena teologivaihto-opiskelijana Dedinszkyn jälkeen. Kummankin matka jäi kuitenkin toteutumatta, koska Unkarin viranomaiset eivät antaneet matkustuslupaa.²⁹

KIRJESENSUURI MERKITYKSEN POHJUSTAJANA

Kotimaata lähetettiin suomenkielentaitoisille, Suomessa opiskelleille unkarilaisille. Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton (SKSK) diasporatoimikunnan *Kotimaa*-tilauslista vuodelta 1957 on säilynyt. Toimikunta tilasi *Kotimaan* neljälle unkarilaiselle, joiden joukossa olivat Csepregi ja Dedinszky.³⁰

Luultavasti molemmissa maissa tunnetuin lehden unkarilainen saaja oli piispa Túróczy. Lehden saajiin niin ikään kuulunut Benkő oli myös merkittävä henkilö suomalais-unkarilaisissa luterilaisissa suhteissa. *Kotimaan* viestintäroolin merkitystä Unkarissa voidaan selvittää tutkimalla Túróczyn ja Benkőn kirjeenvaihtoa Suomen kirkon pappisliiton sihteerin Yrjö Knuutilan kanssa. Benkő pystyi säännöllisesti jatkamaan matkoja Suomeen senkin jälkeen, kun Unkarin valtio oli alistanut luterilaisen kirkon tarkempaan valvontaansa vuoden 1958 aikana.³¹ Toisin kuin Túróczy hän sai säilyttää asemansa kirkossa, vaikka hänen asenteensa Unkarin hallituksen kirkkopolitiikkaa kohtaan

oli selkeän kriittinen. Kriittisyys tulee esille hänen kirjeenvaihdossaan Knuutilalle.³²

Túróczyn arkistossa on säilynyt joulukuusta 1957 alkaen kattavasti kirjeenvaihtoa Knuutilan kanssa. Lähes kaikki Túróczyn kirjeet löytyvät myös Knuutilan arkistosta. Benkő ei kuitenkaan ole säilyttänyt omassa poikansa hallussa olevassa järjestelemättömässä arkistossaan kuin viralliset asiakirjat sekä joitain lehtileikkeitä, mutta Knuutila puolestaan on arkistoinut Benkőltä saamansa kirjeet huolellisesti.³³

Benkőn arkiston lehtileikkeistä yksikään ei liioin ole tutkimuskaudelta. Hänen poikansa Benedek Benkő ja Benedekin vaimo Susanne arvelevat, ettei István luultavasti uskaltanut säilyttää yksityiskirjeenvaihtoaan, koska hän pelkäsi sen olevan poliittisesti liian arkaluontoista materiaalia. Pelko ei liene ollut aiheeton, kuten eräästä hänen kirjeestään voinee päätellä: ”Jo kolmas kerta kirjoitan ja sinulta ei tullut mitään vastausta.”³⁴

On ymmärrettävää, että kirkkopoliittiseen toisinajatteluun viittaavia kohtia sisältäneen yksityiskirjeenvaihdon säilyttäminen ei tuntunut turvalliselta. Kommunistinen hallinto oli jo siirtänyt Túróczyn sivuun virastaan, joten tämä saattoi olla rohkeampi arkistonsa suhteen kuin Benkő.

Túróczyn ja Knuutilan välinen kirjeenvaihto alkoi heti Túróczyn Suomen-matkan jälkeen lokakuun lopussa 1957. Túróczy on säästänyt useimmista Knuutilalle lähettämistään vastauskirjeistään kopiot omassa arkistossaan. Nämä ovat hiilipaperilla tehtyjä jäljennöksiä kirjoituskoneella kirjoitetusta tekstistä. Siksi niistä puuttuvat alkuperäisten kirjeiden käsin tehdyt lisäykset.³⁵

On tärkeää huomata, etteivät Túróczyn mielipiteet *Kotimaasta* välttämättä edustaneet laajemmin Unkarin luterilaisen kirkon näkemyksiä. Maan hallituksen näkökulmasta Túróczy ja Ordass alkoivat edustaa oppositio-

voimia, joiden vaikutusta pyrittiin mitätöimään vaihtamalla kirkon johtoa. Túróczy syrjäytettiin joulukuussa 1957 ja Ordass kesäkuussa 1958.³⁶ Joka tapauksessa Túróczyn rooli kirkossaan oli sen verran merkittävä, että hänen mielipiteilään oli varmasti kannatusta kirkon pappien keskuudessa hallituksen toimista huolimatta. Túróczyn käymästä muusta kirjeenvaihdosta käy selvästi esille, että hän jatkoi aktiivista yhteydenpitoa papistoon myös syrjäyttämisen jälkeen.

Viljanen-Pihkalan tutkimuksen mukaan Knuutila sopi unkarilaisten ystäviensä kanssa, ettei kirjeissä arvosteltaisi Unkaria tai maan luterilaisen kirkon tilannetta. Näin tehtiin nimenomaan sensuurin takia, sillä Unkarissa seurattiin ihmisiä, joilla oli yhteyksiä Suomeen.³⁷ Mahdollisten seurattavien määrä ei varmasti ollut maan luterilaisen kirkon koon takia suuri, mutta kirkkokunnan kannalta Suomi-yhteyksissä oli kuitenkin kyse merkittävistä asiasta, joka kiinnosti myös valtiota. Hallitukselle oli tärkeää saada tunnustusta (kirkko)politiikalleen lännestä, ja tätä tavoiteltiin vaalimalla suhteita Suomeen. Piskuinen Unkarin luterilainen kirkkokunta toimi vaarattomana näyteikkunana ja samalla tuotti kommunistihallinnolle lisäinformaatiota rau-taesiripun takaisesta ajattelusta.

Benkő ja Knuutila käyttivät alkuvuodesta 1958 lähtien kirjeissään numerointia varmistakseen, että kaikki kirjeet menisivät perille. Túróczyn ja Knuutilan kirjeenvaihdossa samaan pyrittiin viittaamalla kirjeisiin niiden lähetyspäivän mukaan. Kirjeiden lähettämisen ja saapumispäiviä seurattiin molemmissa päisissä.³⁸ Kirjesensuurista oltiin siis selvästi tietoisia ja sen vaikutusta pyrittiin minimoimaan. Viljanen-Pihkalan tutkimuksen mukaan Túróczy ja loppuvuodesta 1957 alkaen piispansijaisena toiminut³⁹ Koren olivat todenneet Knuutilalle, että jos kirje viipyi matkallaan Suomeen yli vii-

kon, se oli joko sensuroitu tai sitä oli seisotettu, jotta sen sisältö vanhenisi.⁴⁰

-
- 27 Myöhemmin Koren oli lääninrovasti ja piispansijainen. Piispansijainen hänestä tuli, kun valtio erotti Ordassin lähipiiriin kuuluneen Pál Zászkaliczkyn loppuvuodesta 1957. Ks. Viljanen-Pihkala 2019, 319.
- 28 Pál Zászkaliczkyn (Pál Zászkaliczkyn samanniminen poika) haastattelu 4.9.2019; Baer 2006, 100–101; Viljanen-Pihkala 2019, 319; vrt. Koren & Voipio 1988, 69–70, joka jättää piispansijaisena toimimisen mainitsematta. Viljanen-Pihkala 2019 sen sijaan tuntee asian, vaikka ei jostain syystä tuo sitä esiin henkilöluettelossa. Viljanen-Pihkala 2019, 418.
- 29 Koren & Voipio 1988, 99–103; 105–106; Kapanen 2015, 11–12; 43, 57; Viljanen-Pihkala 2019, 203–205, 362, 409, 412, 418.
- 30 KA SKSKA Haa:2 Kotimaan tilauslista 1957; KHA KUO Ce 1 Kotimaan tilauslista 1957 23.5.1957.
- 31 YNA; Yrjö Knuutila Pappisliiton sihteeriksi 1956; Koren & Voipio 1988, 88. Benkő kävi Suomessa ainakin vuosina 1939, 1957, 1959, 1964, 1968, 1972, 1975 ja 1981; ks. Viljanen 2001, 41–42, 82; Koren & Voipio 1988, 88.
- 32 Esim. YNA IB Benkő Knuutilalle 12.12.1957; YNA IB Benkő Knuutilalle 2.3.1958.
- 33 IBA; RMEGYL III/Q TZ-22 C/8 Knuutila Túróczylle 14.12.1957; Benedek ja Susanne Benkőn haastattelu 15.11.2013.
- 34 IBA; YNA IB Benkő Knuutilalle 12.12.1958; Benedek ja Susanne Benkőn haastattelu 15.11.2013.
- 35 RMEGYL III/Q TZ-22; RMEGYL III/Q TZ-22 C/8 Knuutila Túróczylle 14.12.1957.
- 36 Ks. Kapanen 2019; Viljanen-Pihkala 2019, 282–287, 318–325.
- 37 Viljanen 2001, 33–34
- 38 Esimerkiksi YNA ZT Knuutila Túróczylle 19.1.1958; YNA IB Benkő Knuutilalle 15.7.1958.
- 39 Ks. Kukkonen 1968, 82–83, 90; Kapanen 2019, 218–219; Viljanen-Pihkala 2019, 319; Koren toimi siis käytännössä piispana vähän aikaa Ordassin erottamisen jälkeen.
- 40 Viljanen 2001, 33–34.

Korenin rooli on vähintäänkin erikoinen, sillä hän oli kommunistiselle hallitukselle myötämielisenä toimijana kirkossa mukana muun muassa syrjäyttämässä Ordassia.⁴¹ Korenin kaksilla raiteilla ajamisen voisivat selittää sekä henkilökohtaiset ambitiot että kommunistihallinnon tarpeet. Edellisessä ylläkyttyä toimi mahdollinen Korenin nousu ylemmäs kirkon valtarakenteissa. Jälkimmäisessä tulokinnassa Koren taas ylläpiti niin sanottua näyteikkuna-statusta: pahoitellessaan sensuuria hän otti näennäisesti etäisyyttä kommunistihallintoon.⁴² Tulkintalinjat eivät poissulje, vaan pikemminkin tukevat toisiaan. Todennäköisesti nämä molemmat selitykset Korenin toiminnasta pitävät paikkansa.

Yrjö Knuutilan poika Jyrki Knuutila mainitsee, että hänen isänsä seurasi kirjesensuuria muun muassa laittamalla kerran hiuksen Benkölle lähettämänsä kirjekuoren liimapinnan väliin. Kun Benkő sai kirjeen, hius puuttui. Tästä tiedettiin, että sensuroijat olivat höyrytäneet kirjeen auki. Esimerkki kuvaa hyvin sensuurin piilossa tapahtunutta toimintaa ja tapoja varautua siihen.⁴³ Tämä elokuvista ja viihdekirjallisuudesta tuttu menetelmä lienee kuitenkin ollut jo tuolloin siinä määrin tunnettu ja epävarma, että sen käytännön toimivuutta on syytä epäillä. Sitä vastoin kirjeiden numerointi oli toimiva keino. Sensuroijat tämän kyllä luultavasti huomasivat, mutta asiaan oli vaikea vaikuttaa: numeroinnin avulla huomattiin, mikäli kokonainen kirje oli sensuroitu.

MONIPUOLINEN TIETOIKKUNA

Monista ajankohtaisista tapahtumista ei kirjesensuurin vuoksi voitu vapaasti keskustella kirjeenvaihdon välityksellä. Tämä korosti *Kotimaan* merkitystä uutisten välittäjänä entisestään. *Kotimaan* tärkeänä tehtävänä oli tarjota Unkarin luterilaisille tietoa tapahtumista Suomesta ja muualta maailmasta. Näiden tietojen

saaminen Unkariin sensuurin ohi ei aina ollut välttämättä erityisen helppoa. Maan kirkollisen tilanteen kiristyminen lisäsi myös sensuuria.⁴⁴

Kotimaata ja muita Suomesta tulleita lehtiä postitettiin Unkariin ilman kirjekuorta. Päällä oli osoite lehden ympäri kierrettyssä paperinauhassa. Zoltán Csepregi⁴⁵ kertoi, että tällä tavoin avoimena tulleet lähetykset kiinnostivat sensuuria vähemmän kuin suljetut kirjeet.⁴⁶ Teknisesti sensuurinkiertokeino oli oiva: etusivun näki näin pääpiirteissään, mutta tiukan sensuurin ongelmaksi koituisi hauras paperinauha. Mikäli se olisi revennyt tai katkennut, alkuperäistä ei olisi voinut helposti korvata etenkin repeämän sijoituessa tekstikohtaan.

Toki sensuuri kosketti myös *Kotimaata*. Esimerkiksi monia Ordassin syrjäyttämisen aikaan ilmestyneitä numeroita jäi tulematta perille. Kuten Benkő kuvaa:

En saanut 3–4 viikkoa (O:n poist. aikana)⁴⁷ kirkli. Nyt jo tulevat uudestaan säännöllisesti. Se on aina ilo minulle. Tunnen olevani itsäni Suomessa niiden lukemisen aikana.⁴⁸

Pál Zászkaliczkyn samanniminen poika (1935–), joka opiskeli Budapestin teologisessa akatemiassa 1954–1959, kertoo samankaltaisesti sensuurin seurauksista. Kun maailmalla tai kirkossa tapahtui jotain poliittisesti arkaluontoista, jäi numeroita usein välistä pois.⁴⁹

Benkőn kommentti kuvaa suomalaisten kirkollisten lehtien merkitystä maiden välisten kirkollissuhteiden lujittajana. Knuutila kirjoitti Túróczylle lehtien sensuroinnista:

Suomen kirkon kuulumiset Setä varmaan tunteeikin lehdestämme. Kuulin, että ne taas tulevat. Benkő ei ollut saanut niitä 3–4 viikkoon eräässä vaiheessa! Hyvä siis, että taas posti kulkee!⁵⁰

Esimerkki havainnollistaa hyvin sitä, että *Kotimaan* linjasta ja tiedotusroolista oltiin ainakin jossain määrin tietoisia Unkarin valtion taholla. Valtiolle kaikista kiusallisimpien tietojen ja tulkintojen päätymistä Unkariin *Kotimaan* uutisten kautta haluttiin selvästi rajoittaa.

Benkő ja Túróczy viittasivat kirjeenvaihdossa usein *Kotimaahan* toivoen, että se olisi tullut perille. Toisin sanoen he toivoivat lehden pääsevän sensuurista säännöllisesti läpi. Samaa toivoi Knuutila joulukuulta 1957 olevassa maininnassa:

Ehkä Kotimaa-lehti on tullut perille säännöllisesti ja kertonut kaksi suruviestiä: piispatar Ellen Malmivaara ja kouluneuvos Matti Pesonen ovat nyt poissa.⁵¹

Kirjeenvaihdosta Matti Pesosen kanssa on hänen Túróczyn arkistossaan säilynyt vuodelta 1956 kolme kirjettä, joten *Kotimaan* suruviestit koskivat Túróczylle tuttuja ihmisiä. Herännäisvaikuttaja, koulutarkastaja Pesosen hän oli tutustunut kórttiyhetyksiensä kautta.⁵² Lehti välitti siis piispalle kuulumisia tutuista suomalaisista ja Suomen tapahtumista.

Túróczy itse määritteli *Kotimaan* roolin uutislähteenään kuitenkin selkeästi laajemmin. Hän muun muassa piti lehden päätoimittajavaliintaa unkarilaisillekin merkittävänä asiana:

Armo Nokkalan väittelystä luin jo Kotimaasta. Hän on varmaan sopiva mies kirkkoneuvoksenakin, mutta Kotimaan toimitus on aivan tärkeä paikka, antakoon Herra pätevää miestä päätoimittajaksi. Se on meillekin tärkeää, koska lehden artikkeleista tiedämme mekin, mikä tapahtuu rajamme ulkopuolella Jumalan valtakunnassa.⁵³

Lehden moniulotteinen tiedonvälitysrooli nousee selkeästi esille. Samansuuntaisesti lehteä kuvailee Benkő:

Kotimaa on paras kirkkolehti. Minä odotan joka viikon aikana postin. – – vain sieltä tiedämme mitä tapahtui maailmassa ja ainakin O:n puolella. Tämä uutispalvelu sävyltään ei ole jyrkkä ollenkaan. Asiallinen, todellinen ja varovainen. Ei liioittele. Niistä ulkomaisia uutisia me vain radiossa voimme harvoin muuten kuulla.⁵⁴

-
- 41 Kukkonen 1968, 82–83, 90; Kapanen 2019, 218–219; Viljanen-Pihkala 2019, 319.
 - 42 Ks. Böröcz 2008 226–227; Lamminparras 2018a, 2–7; 2019b, 1–8; Korenin roolista ks. myös Rytkönen 2019, 73–74.
 - 43 Jyrki Knuutilan sähköpostihaastattelu 16.10.2013; Jyrki Knuutilan haastattelu 12.11.2013; 12.6.2019.
 - 44 Ks. Kapanen 2019; Viljanen-Pihkala 2019, 282–307, 318–325.
 - 45 Béla Csepregin poika. Zoltán Csepregi syntyi vasta tutkimuskauden jälkeen vuonna 1964. Siksi muistinvaraisuutta tulee tietenkin lähestyä lähdekriittisesti, ei vähiten kollektiivisen ja yksilökohtaisen muistamisen erojen vuoksi. Yhtäältä hän toimii kirkkohistorian professorina, mikä antaa perspektiiviä analysoida menneisyyttä, mutta toisaalta riskinä kuuluu se, että arviointikohde – oma isä – muodostuu liian läheiseksi objektiivisuutta tavoiteltaessa.
 - 46 Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019.
 - 47 Lainauksen ”O” viittaa Ordassiin.
 - 48 YNA IB Benkő Knuutilalle 11.8.1958.
 - 49 Pál Zászkaliczkyn haastattelu 4.9.2019.
 - 50 RMEGYL III/Q TZ-22 C/24 Knuutila Túróczylle 9.9.1958.
 - 51 RMEGYL III/Q TZ-22 C/8 Knuutila Túróczylle 14.12.1957.
 - 52 RMEGYL III/Q TZ-22 C/2 Pesonen Túróczylle 5.4.1956; RMEGYL III/Q TZ-22 C/3 Pesonen Túróczylle 28.6.1956; RMEGYL III/Q TZ-22 C/6 Oesonen [Pesonen] Túróczylle 1.12.1956; Viljanen-Pihkala 2019, 42.
 - 53 RMEGYL III/Q TZ-22 C/21 Túróczy Knuutilalle 10.5.1958.
 - 54 YNA IB Benkő Knuutilalle 2.3.1958; Saman kirjeen huomioivat myös Kapanen 2015, 101; Viljanen-Pihkala 2019, 306.

Benkőn kuvauksen mukaan tietoja lännestä oli siis saatavissa *Kotimaan* lisäksi vain satunnaisesti radion kautta. Viitataan tässä sallittuun vai luvattomaan radion kuunteluun, ei liene selvitetävissä, vaikka Benkőn mahdollisuus säilyttää virkansa vihjaakin hänen etuoikeutettuun asemaansa. Lehden tiedotusrooli unkarilaisille oli hänen mukaansa siis varsin merkittävä.

Vastaavaa tyytyväisyyttä osoitti pastori Dedinszky, joskin niukkasanaisemmin. Hän lähetti 7.1.1958 *Kotimaan* toimitukselle osoitetun kirjeen, jossa hän kiitti saamistaan numeroista ja toivoi saavansa lehden jatkossakin.⁵⁵ Benkőn tavoin Dedinszkylläkin *Kotimaa* oli mieluinen tietolähde.

Dedinszky siis arveli *Kotimaan* tulleen toimituksen lahjoittamana ilmaiseksi. Samaa olettaa Pál Zászkaliczkyn poika haastattelussa. Dedinszky oletus on ainakin hänen kiittämänsä vuosikerran 1957 osalta varmuudella väärä.⁵⁶ Pál Zászkaliczkyn osalta tietoa tilauksen maksajasta ei ole säilynyt.

Lainaukset antavat ymmärtää, että ainakin Túróczy, Benkő ja Dedinszky olivat tyytyväisiä lehden toimitukselliseen linjaan Nokkalan päätoimittajakauden aikana. *Kotimaa* oli tärkeä uutislähde ulkomaisten uutisten osalta, sillä niiden saaminen sensuroimattomassa muodossa Unkariin oli vaikeaa. Benkőn maininta osoittaa, että lehti toimi uutislähteenä Unkarissa myös oman maan luterilaisen kirkon asioissa, sillä vuoden 1957 lopun tapahtumien jälkeen maan luterilaisen kirkon oma uutisointi oli propagandan värittämää.

Benkőn käsitys *Kotimaan* varovaisesta linjasta perustui luultavasti siihen, etteivät Unkaria kaikkein kriittisimmin käsitelleet numerot päässeet sensuurista läpi. Lehti saattoi näin vaikuttaa varovaisemmalta kuin se tosiasiaa olikaan. Túróczyn käsitys *Kotimaasta* lienee ollut ainakin jossain määrin toisenlainen, olihan

hänellä hallussaan lehden linjaltaan poliittisesti rohkeat numerot Unkarin kansannousun ajalta.⁵⁷

SAMIZDATIN ETUJOUKKOA

Kotimaata saatettiin arvostaa Unkarissa enemmän kuin sanomalehtiä yleensä. Zoltán Csepregi kertoo haastattelussa isänsä Bélan pitäneen pappilansa ullakolla laajaa kokoelmaa *Kotimaan* numeroista ja niistä tekemistään referaateista. *Kotimaan* uutiset levisivät myös suullisessa muodossa. Lehti oli niin tärkeä, etteivät lapset saaneet koskea kokoelmaan. Suomesta tulleista lehdistä nimenomaan *Kotimaa* oli haastattelun mukaan merkittävin ja arvostetuin. Béla Csepregi keräsi tietoa Suomen ja muiden Unkarin ulkopuolisten maiden uutisista erityisesti *Kotimaan* kautta. Muut lehdet, kuten *Sana*, eivät olleet hänelle läheskään niin merkittäviä kuin *Kotimaa*. Joskus hän saattoi jättää *Sanan* lukematta kokonaan, mutta *Kotimaan* hän luki huolellisesti. Zoltán Csepregin mukaan näin *Kotimaasta* tuli eräällä tavalla ”pyhä lehti”.⁵⁸ Arvostettua ja lahjana saatua lehteä kohtaan ei välttämättä edes haluttu olla kriittisiä.

Béla Csepregin referaatit ja lehtikokoelma tuhoutuivat valitettavasti 2000-luvun alussa hänen kuolemansa jälkeen. Zoltán Csepregi ei osaa tarkasti ajoittaa kokoelmia, mutta hänen mukaansa varhaisimmat lehdet ja referaatit ovat 1950-luvulta. Koska Béla Csepregi jatkoi referaattien tekemistä vuosikymmeniä, suurin osa niistä on laadittu tutkimusaikaa myöhemmältä ajalta.⁵⁹ Tästä huolimatta referaattien kirjoittaminen kuvaa hyvin *Kotimaan* viestintäroolia tutkimusajan Unkarissa. Tieto lehdessä julkaistusta kirjallisesta materiaalista levisi joko suullisesti tai kirjallisesti lehden varsinaisia tilaajia selvästi laajemmalle joukolle.

Béla Csepregille oli tärkeää *Kotimaan* laajalaisuus. Lehti kirjoitti monista aiheista ja oli

kiinnostunut sekä kirkollisista että poliittisista kysymyksistä. Csepregin referaatit käsittelevät erityisesti aiheita, jotka kiinnostivat hänen ystäviään. Erilaiset kirkkoja koskevat uutiset sekä Israelia ja Lähi-itää käsittelevät raportit nousivat niissä merkittävään rooliin. Csepregi kirjoitti vaimonsa avustuksella kerralla yleensä 8–10 referaattia ja lähetti ne postitse vastaanottajilleen. Hiilipaperin puuttumisen takia referaatit täytyi kirjoittaa yksi kerrallaan. Työmäärä oli huomattava, vaikka Béla ja hänen vaimonsa kirjoittivat Zoltán Csepregin kertoman mukaan kirjoituskoneella nopeasti.⁶⁰ Toisaalta yksitellen kirjoitettuja referaatteja voitiin helposti myös muokata vastaanottajan kiinnostusten mukaan.

Referaatit ilmiönä muistuttivat läheisesti niin kutsuttua samizdat-kirjallisuutta. Samizdat-kirjallisuuden avulla levitettiin yksityisten verkostojen kautta Neuvostoliitossa tai sen vaikutuspiirissä olleissa maissa käsin tai kirjoituskoneella kirjoitettua materiaalia, kuten läntisistä lähteistä saatuja uutisia. Itse termi ”samizdat” tuli laajemmin käyttöön vasta vuonna 1966, mutta ilmiö sinällään on tätä vanhempi.⁶¹

Zoltán Csepregi arvioikin, että *Kotimaa* saattoi olla Unkarissa merkittävämpi kuin Suomessa.⁶² Jos tarkastellaan väitettä lehden levikin perusteella, se vaikuttaa miltei mahdottomalta. Ajatus kertoo kuitenkin osatotuuden: Unkarissa lehteä luettiin poikkeuksellisen tarkasti ja sitä arvostettiin. Referaattien sisältö levisi varmasti vastaanottajiaan laajemmalle erityisesti suullisessa muodossa, sillä Béla Csepregi itsekin jakoi tietojaan raamattutuntiensa yhteydessä. Näin lehden merkitys oli Unkarin pienen luterilaisen kirkon piirissä selvästi suurempi kuin mitä virallinen levikki antaa ymmärtää.

Pál Zászkaliczkyn mukaan etenkin *Kotimaan* myönteinen suhtautuminen Ordassiin oli Unkarissa yleisesti tiedossa. Lehdestä tuli

siksi puhua varovaiseen sävyyn. Hänen isänsä levitti *Kotimaasta* saatuja tietoja harkiten osana saarnaansa tai raamattupiireissään.⁶³ Näiden käyttötapojen vuoksi lehdellä oli luultavasti sekä tiedollista että hengellistä merkitystä.

Vaikka Budapestin teologisessa seminaarissa työskenteli ja opiskeli useita suomenkielentaitoisia henkilöitä, *Kotimaata* ei ollut siellä saatavilla. Teologit eivät myöskään nauttineet varsinaista opiskelijastatusta ja siihen liittyviä oikeuksia.⁶⁴ Näin Unkarin hallinto paitsi osoitti välinpitämättömyytensä jumaluusoppia kohtaan yleensä, esti kilpailevan hallinnon viestintäkanavien ulkopuolisen tiedotuksen ja kriittisen aineiston päätyminen kasvavalle pappissukupolvelle.

MYÖNTYVÄISYYSLINJAN OMAT REFERAATIT

Myös Unkarin valtion kirkollishallinnolle laadittiin referaatteja *Kotimaan* uutisista. Koren käänsi keväällä 1958 *Kotimaan* Ordass-uutisia unkariksi. Nämä käännökset päätyivät agenttinimellä István Papp toimineen pastori Lajos

55 KA SKSKA Haa:2 Gyula Dedinszky Kotimaan toimitukselle 7.1.1958.

56 KA SKSKA Haa:2 Kotimaan tilauslista 1957; KHA KUO Ce 1 Kotimaan tilauslista 1957 23.5.1957; Pál Zászkaliczkyn haastattelu 4.9.2019.

57 RMEGYL III/Q TZ-24 C/19–27 Kotimaan numeroita 2.11.1956–11.12.1956; Kapanen 2017, 131.

58 Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019.

59 Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019.

60 Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019.

61 Applebaum 2003, 477–478; Nimi tulee sanasta *самиздат* (”samizdat” ~ omajulkaisu). Ilmiöstä tarkemmin ks. Applebaum 2003, 477–480; Reisch 2013, 125, 510–511, 513.

62 Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019.

63 Pál Zászkaliczkyn haastattelu 4.9.2019.

64 Pál Zászkaliczkyn haastattelu 4.9.2019.

Váradyn välityksellä Unkarin valtion turvallisuusviranomaisten⁶⁵ käyttöön. Pappin mukaan kyseiset Korenin käännökset eivät sisältäneet kommentointia.⁶⁶

Koren jatkoi uutisten kääntämistä ja referoimista. Referaatit *Kotimaan* koko vuoden 1958 kirjoituksista ovat säilyneet.⁶⁷ Ainakin niiden ja Pappin kevään 1958 raportoinnin pohjalta vaikuttaa siltä, etteivät lehden kaikista kriittisimmät Unkari-kirjoitukset, kuten kolme⁶⁸ aihetta käsitellyttä pääkirjoitusta,⁶⁹ päätyneet turvallisuusviranomaisten tietoon.

Koren kirjoitti miltei kaikista vuoden 1958 *Kotimaan* numeroissa ilmestyneistä Unkari-uutisista vähintään lyhyet tiivistelmät.⁷⁰ Erityisen kiinnostunut Koren oli *Kotimaan* 12.12.1958 numerosta, josta hän oli kääntänyt peräti 3,5 sivua. Hän käänsi uutisen Ordassin tilalle valitun piispa Zoltán Káldyn⁷¹ vihkimisestä virkaansa. Myös *Kotimaan* uutinen oli monilta osin käännös, ja siinä oli säilynyt samanlainen kriittinen sävy kuin sen lähteenä olleessa *Kristeligt Dagblad*n kirjoituksessakin. Koren käänsi myös Vilho Ylijoen laatiman kirja-arvostelun⁷² teoksesta *Ainoa ratkaisu: unkarilaisia saarvoja*. Koren oli huomionnut myös samasta kirjasta joulukuussa julkaistut neljä mainosta. *Ainoa ratkaisu* sisälsi runsaasti Ordassin ja Túróczyn saarvoja, joten arvostelun julkaiseminen samassa numerossa Káldyn vihkimistä käsittelevän uutisen kanssa toi ilmi *Kotimaan* kriittisen suhtautumisen Ordassin erottamista kohtaan.⁷³

Kotimaan reaktio uuden piispan vihkimiseen varmastikin kiinnosti Unkarin valtiollisia toimijoita, sillä uudelle piispalle haluttiin lännen tunnustus. Piispalle tunnustuksen oli tarkoitus toimia ainoastaan ensiaskeleena, koska varsinainen päämäärä muodostui tietenkin siten aukeavan tietoväylän hyödyntämisestä. Káldyn vihkimys oli signaloinut uuden komenon alkua Unkarin luterilaisessa kirkossa.

Helmikuussa 1958 julkaistuihin Ordassia puolustaneisiin *Kotimaan* pääkirjoituksiin Koren ei yllättäen reagoanut lainkaan. Hän oli kuitenkin varmuudella saanut kyseiset pääkirjoitukset sisältäneet *Kotimaan* numerot, sillä hän oli referoinut lyhyesti niissä olleita muita uutisia. Hän ei myöskään kääntänyt tai referoinut kommunistista uskontopoliittikkaa Unkarissa ja muualla Itä-Euroopassa kritisoinutta kahta Sepän pakinaa, jotka *Kotimaa* julkaisi tammikuun lopussa ja helmikuun puolivälissä. Niin ikään referaateista puuttuvat heinäkuun alussa 1958 ilmestyneiden numeroiden *Muut lehdet* –palstalla mainitut merkittävimmät uutiset ja lainaukset ruotsalaislehdistä heti Ordassin erottamisen jälkeen.⁷⁴ Tosin näiden heinäkuun numeroiden osalta on epävarmaa, saapuivatko ne sensuurin läpi Korenille lainkaan. Joka tapauksessa näyttää todennäköiseltä, että hän on tarkoituksella jättänyt kääntämättä yhteiskunnallisesti ja poliittisesti kriittisimmän materiaalin.

Joissain kohdin Koren myös muokkasi käännöksiään diplomaattisempaan suuntaan suhteessa Unkarin hallituksen toimiin. Esimerkiksi käy uutinen LML:n piirissä suunnitellusta *Valkoisesta kirjasta*. *Kotimaan* mukaan sen avulla pyrittiin relevanttien asiakirjojen avulla osoittamaan Ordassille tapahtunut vääryys. Koren ei edes maininnut Ordassia referaatisaan ja oli jopa muuttanut artikkelin otsikkoa. Näin asia tuli ilmaistua diplomaattisemmassa muodossa hallitusta kohtaan. Samalla tavalla hän muutti 11.2.1958 julkaistun *Kotimaan* uutisen otsikkoa Unkarin hallitusta myötäileväksi. Korenin kääntämässä otsikossa todetaan, että ”Ordassin tilanne on tullut mahdottomaksi.” Alkuperäisessä otsikossa lukee sen sijaan: ”Janos Horvath: Ordassin asennetta on mahdoton sietää.” Lisäksi Koren väitti *Kotimaan* julkaisseen Horváthin esitelmän kokonaisuudessaan. Todellisuudessa siihen viitattiin uutisessa

vain lyhyesti. Näin Unkarin opetusministeriön kirkollisten asioiden osaston johtaja Horváth esiintyi Korenin käännoksessä *Kotimaan* arvostamana toimijana.⁷⁵

Koren oli suurelta osin käännoksissään kuitenkin alkuperäiselle lähteelle uskollinen. Tästä huolimatta hän tylsytty sekä karsinnallaan että yksittäisillä muutoksillaan *Kotimaan* kirjoitusten kriittisiä havaintoja ja päätyi imartelemaan Horváthia. Koren myös muisti mainita *Kotimaan* käyttämän lähteen monissa kriittisissä uutisissa, jolloin osavastuu näiden uutisten sisällöstä siirtyi usein erityisesti tanskalaiselle *Kristeligt Dagbladille*. Siten Koren teki *Kotimaasta* laatimansa referaatin kohderyhmälleen hyväksyttävämmäksi. Tällä tavoin muokattuna lehdestä saattoi löytää jopa hieman läntistä tukea Korenin suosimalle kirkkopolitiikalle.

Tietysti on mahdollista, että Suomen kontaktit olivat Korenille tärkeitä ja hän halusi varjella näille suhteille tärkeää lehteä laajemmalta sensuroinnilta. Koren saattoi myös ajaa omia henkilökohtaisia etujaan ja huolehtia asemastaan hallinnon potentiaalisena yhteistyökumppanina esittämällä oma toimintansa mahdollisimman neutraalissa valossa.⁷⁶ Riippumatta Korenin omista motiiveista hänen ratkaisunsa jättää kriittisin materiaali käänntämättä edesauttoi *Kotimaan* tiedotusroolia Unkarissa. Sensurointitoimet olisivat todennäköisesti olleet kovemmat, jos Unkarin viranomaiset olisivat tunteneet paremmin *Kotimaassa* julkaistun, Unkarin kirkkopolitiikalle kaikkein kriittisimmän materiaalin. Näin Koren tahattomasti auttoi kirkkokuntansa oppositiota.

vonakozásu [vonakozású] cikkei 1958 évból (Kotimaa-lehden artikkelit Unkarista – vuodesta 1958); Hakasuluissa on oikea kirjoitusmuoto. Erot kirjoitusasussa johtuvat siitä, että tuon ajan kirjoituskoneista puuttui ú-merkki. Koren käyttää sen sijasta tavallista u-kirjainta. Referaatit on käänntänyt unkarista suomeksi Klára Balicza.

- 68 Tällöin lasketaan mukaan niukasti 1957 puolella oleva 31.12.1957 pääkirjoitus Unkarin tapahtumat 1957. Vaikka kirjoitus ei olekaan vuodelta 1958, se olisi selvästi kuulunut Korenin referoimien kirjoitusten temaattiseen kokonaisuuteen.
- 69 Unkarin tapahtumat 1957; Alanen 1958; Vastaus saapui 1958.
- 70 EOL ÉEK KEH FJ A Kotimaa magyar vonakozásu cikkei 1958 évból.
- 71 Zoltán Káldysta (1919–1987) ks. Baer 2006, 92–93; Talonen 2010, 139–140; Viljanen-Pihkala 2019, 326–328.
- 72 Vilho Ylijoki kirjoitti Kotimaa-lehden kirjallisuusarvosteluja 1950–1965. Ks. Puranen 2007.
- 73 EOL ÉEK KEH FJ A Kotimaa magyar vonakozásu cikkei 1958 évból; Kirkens forhold til staten er atter ”normalt og godt” 1958; Molnár & Molnár 1958; Ylijoki 1958; Mainos ”Tullessa koeteltua julistusta” julkaistiin numeroissa Km 92/12.12.1956; Km 93/16.12.1958; Km 94/19.12.1958; Km 95/23.12.1958; Km 96/30.12.1958; ks. Kapanen 2019, 226–227.
- 74 Alanen 1958; Biskop Ordass avsatt 1958; En farlig biskop 1958; Rautaesiripun 1958; ”Vaarallinen piispa” 1958; Vastaus saapui 1958.
- 75 EOL ÉEK KEH FJ A Kotimaa magyar vonakozásu cikkei 1958 évból; Janos Horvath: Ordassin asennetta on mahdoton sietää 1958; Valkoinen kirja Unkarin kirkon vaiheista 1958.
- 76 Anonyymi haastattelu 15.5.2020. Haastattelun mukaan Koren ei ollut vielä vuosina 1957–58 tiedustelupalvelun tiedonantaja (eli ns. agentti), mutta hänestä tuli sellainen jo 1960-luvun alussa. Haastateltava on erittäin hyvin perillä Unkarin luterilaisen kirkon tapahtumista, mutta hän ei halua nimeään eikä tarkkaa lähdedokumenttia julkisuuteen, koska pitää asiaa edelleen liian arkaluontoisena. Arvauksia jonkinlaisesta yhteistyöstä Korenin ja Unkarin viranomaisten välillä voi tehdä jo Korenin hyvän virkakehityksen perusteella, valtioon usein edellytti erityisesti erimielisinä pitämiltään henkilöiltä aktiivista yhteistyötä vastikkeena näkyvästä asemasta.

65 Állambiztonsági hatóságok.

66 Viljanen-Pihkala 2019, 306–307.

67 EOL ÉEK KEH FJ A Kotimaa magyar

Tätä tulkintaa tukee hieman tutkimusajan- kohdan jälkeen tapahtunut keskustelu, josta Viljanen-Pihkala mainitsee tutkimuksessaan. Hän kirjoittaa, että Koren keskusteli syyskesästä 1959 Suomen-matkansa aikana nimeltä mainitsemattoman *Kotimaan* toimittajan kanssa pyrkimyksensä vaikuttaa lehden linjaan. Hän toivoi, että lehti välttelisi läntisiä lähteitä Unkari-uutisoinnissaan.⁷⁷ Hänen tavoitteenaan näyttää olleen lehden sisällön mukauttaminen sellaiseksi, joka kelpaisi aiempaa paremmin Unkarin viranomaisille. Keskustelussa on myös nähtävissä kommunistisen hallinnon aie hyödyntää lehteä omien näkemystensä levittämisessä Suomeen.

Toiveen taustalla lienevät olleet *Kotimaan* alkuvuonna 1958 julkaistut Unkari-kirjoitukset, sillä saman vuoden loppupuolelta alkaen lehden Unkari-linja oli muuttunut aiempaa selvästi varovaisemmaksi. Ajankohta toiveen esittämiselle oli sikäli luonteva, että Koren oli käynyt Suomessa edellisen kerran keväällä 1957. Aiemmin ei ollut välttämättä tarjoutunut yhtä sopivaa tilaisuutta välittää julkisuudelta piilossa kommunistiselle hallitukselle myötämielisen kirkon uuden johdon toiveita *Kotimaan* toimitukselle.⁷⁸ Koren tavoite näyttää siis olleen lähinnä vain muistuttaa toiveista ja kiihdyttää jo olemassa olevaa kehitystä. Samalla hän yritti saada lehden kautta aitoa läntistä tukea ajamalleen kirkkopoliitikalle. Hänen lavastamansa ”läntinen tuki”, jonka hän loi *Kotimaa*-referaatteihin tekemillään pienillä muutoksilla, oli kuitenkin keino- tekoista ja varsin vaatimatonta. Toisaalta hänen pyrkimyksensä oli nähtävästi vaikuttaa vain *Kotimaan* Unkari-uutisointiin. Käytännössä ikkuna länteen ja läntiseen mediaan sai muuten pysyä auki.

Liian näkyvät Unkarin valtiolliset sensurointitoimet Suomen evankelis-luterilaisen kirkon merkittävintä epävirallista äänenkannattajaa kohtaan tuskin olisivat olleet kommu-

nistisen kirkkopoliitikankaan edun mukaisia. Aktiivinen sensurointi olisi mitä luultavimmin haitannut kirkon uuden kommunistimyönteisen johdon pyrkimyksiä rakentaa suhteita Suomeen. Hyviä kirkkojen välisiä suhteita ylläpiti ja vahvisti kansannousun jälkeisen János Kádárin hallituksen tarve saada tunnustusta lännestä.⁷⁹ Lisäksi vanhat ystävyysuhteet ja Suomen asema Unkarille ystävällismielisenä länsimaana, jolla oli hyvät suhteet Neuvostoliittoon, vaikuttivat lehden osittaiseen hyväksymiseen. Lehden merkitys kirkollisille yhteyksille Suomeen oli näin luultavasti kommunistihallinnon intresseistä ajateltuna varteenotettava keppihevonen.

VAIKUTUS LEHDEN LINJAAN

Kotimaan kriittinen asenne alkutalvesta 1957 alkaen kiristynyttä Unkarin kirkkopoliittikkaa kohtaan oli ainakin tietyssä laajuudessa maan turvallisuuselinten tiedossa. Näin lehteä osattiin sensuroida hallitukselle arkaluontoisten operaatioiden, kuten esimerkiksi Benkőn mainitsemien Ordassin syrjäyttämisen aikaan. Horváthin helmikuussa 1958 Pohjolan piispoille antama varoitus, jonka mukaan kaikki yritykset painostaa lehdistön tai muiden tiedotusvälineiden avulla Unkarin hallitusta tai ”edistykselle myönteisiä”⁸⁰ kirkollisia piirejä tulisivat epäonnistumaan, oli mitä luultavimmin suunnattu myös *Kotimaalle*.⁸¹

Suomenkielisyys itsessään rajoitti *Kotimaan* lukemista ja ymmärtämistä Unkarissa. Referointitoiminnan lisäksi Túróczyn ja Benkőn kommentit lehdestä antavat epäsuorasti ymmärtää, että suomenkielentaitoiset lukijat jakoivat lukemiaan tietoja muille. *Kotimaan* viestintärooli ei siten rajoittunut pelkästään suomenkielentaitoisiin unkarilaisiin pappeihin, vaan se palveli myös suurempaa yleisöä.

Mielenkiinto suomenkielisiin lehtiin sai osittain inspiraationsa heimokansa-aatteesta,⁸² mutta samalla ne olivat tietolähde rautaesiripun

yli. *Kotimaan* ja muiden Unkariin saapuneiden suomenkielisten lehtien – Túróczylle tuli ainakin *Suomen kirkon pappisliiton jäsenlehti* ja Benkölle *Hengellinen Kuukausilehti* ja *Sana* – merkitystä kuvaakin hyvin, että Túróczy kertoi tammikuussa 1958 vaimonsa alkaneen opetella ahkerasti suomea ymmärtääkseen näitä lehtiä paremmin.⁸³

Maaliskuussa 1958 Túróczy kertoi puolisonsa jo ymmärtävän joitain lehtiä:

Vaimoni opiskelee ahkerasti suomea, mutta hänkin sanoo jo, että Suomen kielioppi on kovin vaikea. – – Kun tulee sanomalehtiä Suomesta, hän osaa jo muutamia ymmärtää.⁸⁴

Voi kuitenkin kysyä, missä määrin lehti itse oli tietoinen viestintä- ja valistusroolistaan Unkarissa, ja vaikuttiko tämä tietoisesti tai tiedostamattomasti lehden linjaan. *Kotimaan* omien arkistojen puuttumisen vuoksi vastausta on jälleen haettava unkarilaisten kirkonmiesten yksityiskirjeenvaihdosta. Toimitus oli todennäköisesti osin tietoinen viestintäroolistaan Unkarissa, sillä esimerkiksi alkuvuodesta 1957 lehti oli Unkari-uutisoinnissaan hyödyntänyt joitakin Unkariin kirjeenvaihdossa olevien henkilöiden saamia tietoja.⁸⁵

Tästä viestintäroolista kirjoittaminen rajoitui *Kotimaassa* siihen, että lehdessä julkaistiin kiittäviä viestejä lehden saapumisesta. Toisaalta lehden ei kannattanutkaan korostaa omaa erityissuhdettaan Unkariin samalla kun Unkarin poliittiset ja kirkolliset olosuhteet kiristyivät. Lehden matala profiili minimoi sensuurin vaikutuksen, eikä mahdollista vaaraa kiitoksen lähettäjiille syntynyt.

Luultavasti sensuurilla oli vaikutus *Kotimaan* kirjoituslinjaan. Sen suhtautuminen Unkarin tapahtumia kohtaan muuttui hienovaraisemmaksi juuri Benkön mainitseman sensuurin jälkeen.⁸⁶ Ehkä tieto Unkarin harjoittamasta

sensuroinnista päätyi toimituksen tietoon ja johti aiempaa varovaisempaan linjaan. Lehden linjan muuttumiseen vaikutti todennäköisesti myös päätoimittajan vaihtuminen Aarre Lauhaan ja toimen osa-aikaistaminen. Varovainen linja oli myös tarkoituksenmukainen Unkariin menevän viestinnän osalta. Lehti meni perille Unkariin siis varmimmin, kun maan kirkollisten ja yleispoliittisten tapahtumien kommentoinnissa oltiin pidättyväisiä.

Suomen hankaloitettava ulkopoliittinen tilanne K. A. Fagerholmin laajapohjaisen yöpakkashallituksen aikana (1958–1959) aiheutti muutoinkin tarvetta aiempaa diplomaattisempaan asenteeseen.⁸⁷ 1950-luvun loppupuolella Suomen kiristyvän ulkopoliittisen tilanteen ympärillä saattoi myös erottaa kaikuja Neuvostoliiton valtataistelun ratkaisemisesta Nikita Hruštšovin hyväksi. Presidentti Urho Kekkosen toukokuun lopun 1958 Neuvostoliiton tekemän

77 Viljanen 2001, 44, 46–47.

78 Kapanen 2015, 109–110; 2019, 203, 227; Korenin 1957 matkasta Suomeen ks. Viljanen-Pihkala 2019, 178–186; hänen 1959 matkastaan ks. Viljanen 2001, 42, 44–47.

79 Ks. Halmesvirta & Nyyssönen 2006, 145, 169–171.

80 Ks. Kapanen 2019, 206–207.

81 Ordass ja hänen kannattajansa 1958; Kapanen 2019, 214–216. Pohjolan piispojen vetoomuksen taustasta ks. Viljanen-Pihkala 2019, 292–295.

82 Heimokansa-aatteesta teologisessa kontekstissa ks. Viljanen 2001, 12–14, 128; Viljanen-Pihkala 2005, 12–15, 104.

83 RMEGYL III/Q TZ-22 C/17 Túróczy Knuutilalle 25.1.1958.

84 RMEGYL III/Q TZ-22 C/19 Túróczy Knuutilalle 5.3.1958.

85 Esim. Tervehdys Unkarista 1957; Kaksi unkarilaista pappia saapuu kesäkuussa Suomeen 1957.

86 Kapanen 2019, 223–227.

87 Yöpakkaskriisistä ks. Visuri 2006, 164–166; Jaloaara 2007, 60; Visuri 2010, 43; Lamminparas 2017, 4–7.

vierailun aikana Hruštšov oli arvostellut ”muutamia suomalaisia sanomalehtiä” liiasta kriittisyydestä Neuvostoliittoa kohtaan. Tutkija Ville Jalovaara arvelee, että Aarre Lauhan tuttavuus yöpakkashallituksen valtiovarainministeri Päiviö Hetemäen kanssa ja kokoomuksen puheenjohtajan Jussi Saukkosen kuuluminen *Kotimaan* hallitukseen saattoivat osaltaan vaikuttaa lehden kirjoituksiin.⁸⁸ Vaikka sisällöstä jouduttiinkin tinkimään, *Kotimaalle* oli varmasti tärkeää, että lehtitoimitukset jatkuivat silti Unkariinkin.

Kaikki eivät olleet Suomessakaan tyytyväisiä *Kotimaan* linjaan vuosien 1957–1958 aikana. Viljanen-Pihkalan mukaan marraskuussa 1957 Unkarissa vierailut herännäistaustainen Unkarin-ystävä Martti Voipio (1916–2001) moitti *Kotimaan* osin LML:n lähteisiin perustunutta linjaa tammikuussa 1958 kirjeessään Korenille.⁸⁹ Hän luotti *Kotimaata* enemmän tuolloin jo kommunistisen valtion ohjaukseen joutuneen luterilaisen kirkon lehden *Evangélikus Életin* kirjoituksiin.⁹⁰

Totalitaarista kommunistihallintoa myötäilevää arviota voi olla nykykontekstista vaikeaa ymmärtää. Voipiota tuskin voi kuitenkaan pitää tässä asiassa kovin itsenäisenä ajattelijana, vaan arvatenkin hän oli saanut vaikutteita Unkarin valtiota myötäileviltä tahoilta, kuten juuri Korenilta.⁹¹ Hän myös ehkä halusi kohteliaisuusyistä myötäillä unkarilaisten ystäviensä kantoja.

Kotimaa oli pyrkinyt aiemmin uutisoinnillaan ja pääkirjoituksillaan sopivissa tilanteissa tukemaan etenkin Unkarin luterilaisia kirkollisia toimijoita näiden taistellessa itsenäisyydestään kommunistihallinnon toimien paineessa.⁹² Ordassin erottamisen jälkeen oli selvää, ettei lehti voinut Unkari-aiheisella kirjoituksillaan vaikuttaa enää maan kirkkopoliittikkaan juuri mitenkään. Unkari-aiheisten kirjoitusten rajoittaminen oli itse asiassa viestinnän kannalta tehokkaampaa. Se mahdollisti tiedon kulkemisen monissa muissa asioissa, joissa lehti toimi

Unkarin luterilaisten kirkollisten toisinajattelijoiden kurkistusikkunana länteen ja läntiseen lehdistöön.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Unkarissa *Kotimaan* vastaanottajia oli 1950-luvulla arviolta parikymmentä, mutta lehden viestintärooli oli merkittävästi tätä laajempi. Lehti välitti unkarilaisille lukijoilleen erilaista tietoa aina kirkollisista ja yhteiskunnallisista uutisista hartauskirjoituksiin saakka. Onkin syytä olettaa, että lehden unkarilaiset lukijat seurasivat lehteä tarkkaavaisesti, ja sen linja miellytti heidän enemmistöään. Kommunistista valtiota myötäilleet tahot eivät sen sijaan pitäneet lehden Unkarin kirkkopoliittikkaa ruotivasta aineksesta. Kriittisimpiä *Kotimaan* numeroita jäikin sensuuriin, vaikka huomattava osa numeroista läpäisi sen.

Kotimaasta muodostui merkittävä läntinen viestintuoja rautaesiripun yli. Se toi Unkariin sellaista läntistä informaatiota, jota olisi muissa medioissa saatettu sensuroida. Lehden merkitys ei rajoittunut sen suomenkielentaitoihin tilaajiin, vaan kirkollinen oppositio käänsi ja referoi sen uutisia. *Kotimaan* välittämä informaatio levisi myös suullisessa muodossa. Referaatit ja niistä saadun tiedon suullinen välittäminen olivat samizdat-tyylistä viestintää, josta tuli sittemmin suosittu tapa levittää tietoa itäblokin maissa.

Kotimaalla ei ole säilynyt toimituksellista arkistoa, minkä vuoksi tiedotusroolin merkitystä lehden sisältöön on vaikeaa arvioida. Selkeä muutos lehden toimituksellisessa linjassa liittyy Lajos Ordassin erottamiseen ja yöpakkaskriisiin, joiden seurauksena Unkarilinja muuttui aiempaa varovaisemmaksi. Tällä saattoi olla käänteinen positiivinen vaikutus lehden sisältöjen leviämiseen, koska lehti läpäisi Unkarin sensuurin useimmiten ilman vaikeuksia.

On kiinnostavaa havaita, miten referaatteja *Kotimaan* uutisista laadittiin myös kommunistisen Unkarin hallituksen virallisia organisaatioita lähellä olevien luterilaisten piirien käyttöön. Näitä päätyi myös maan turvallisuusviranomaisille. Valtiolle myötämielisen Emil Korenin referaateista puuttui kaikkein kärkevin kritiikki maan kommunistihallintoa kohtaan. Hänkin halusi lehden tulevan sensuurin läpi edelleen Unkariin, vaikka hän oli kriittinen joitakin sen linjauksia kohtaan.

Korenin muokkaamissa referaateissa saattaa nähdä myös lehden tukea hänen itse suosimalleen kirkkopoliitikalle. Lehdestä tuli siten Unkarissa käyttökelpoinen kirkkopoliitikan väline, vaikka sen sympatiat todellisuudessa olivatkin oppositioon joutuneiden Ordassin tukijoiden puolella. *Kotimaan* monitahoinen merkitys Unkarissa ei siis rajoittunut kirkollisiin oppositiopiireihin, vaan hallinnon myötäjuoksijat hyödynsivät sitä myös omiin – joskaan ei vilpittömiin – tarkoituksiinsa.

TM Timo Kapanen (timo.kapanen@helsinki.fi; timok111@gmail.com) tekee väitöskirjaa Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian oppiaineessa Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa. Artikkelit on osa tutkimusta, joka käsittelee *Kotimaa-* ja *Församlingsbladet-* lehtien kirjoituksia Unkarista vuosina 1956–1958.

88 Suomi 1992, 124–125; Visuri 2006, 116; Jalovaara 2007, 62, 66; Lamminparras 2017, 2, 5; 2019b, 8–9.

89 Pastori, Suomen Raittiusjärjestöjen pääsihteerin ja Ylioppilaskoti Konviktin isäntä. Voipio oli vaihto-opiskelijana Unkarissa 1936–1937. Voipion elämäntahdeista ks. Koren & Voipio 1988, 85–87. Teos on Korenin kirjoittama ja Voipion itsensä suomentama; Voipion vuoden 1957 matkasta Unkariin ks. Viljanen-Pihkala 2019, 271–280.

90 Viljanen-Pihkala 2019, 273, 288–289, 362, 418.

91 Ks. Kapanen 2019, 218–219.

92 Kapanen 2019, 210–211, 215–216.

LYHENTEET

KMN	Kirkkojen maailmanneuvosto
Km	Kotimaa
LML	Luterilainen maailmanliitto
pk.	pääkirjoitus
SKHS	Suomen kirkkohistoriallinen seura
SKSK	Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto
SSTS	Suomen Sotatieteellinen seura

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkistot Suomessa

Kansallisarkisto, Helsinki	KA
Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliiton arkisto SKSKA	
Diasporatyö Kokouskutsuja	Haa:2
Kirkkohallituksen arkisto, Helsinki	KHA
Ulkoasiain osasto	KUO
Diasporatoimikunnan pöytäkirjat 1945–1961 Ce 1	

Yrjö Knuutilan arkisto, Helsinki [Jyrki Knuutilan halussa]	YNA
István Benkő	IB
Zoltán Túróczy	ZT

Arkistot Unkarissa

Evangelikus Gyűjtemény Ráth Mátyás (Mátyás Rátin luterilainen arkisto), Győr	RMEGYL
Túróczy Zoltán irathagyatéka (Zoltán Túróczyn arkisto)	III/Q
Finn levelezés 1955–1970 (Suomen kirjeenvaihto 1955–1970)	TZ-22 C
Finn sajtótermékek 1931–1958 (Suomalaiset sanomalehdet 1931–1958)	TZ-24 C
Munkák, megemlékezések Túróczy Zoltánról 1991–1995 (Tutkimuksia ja muistelmia Zoltán Túróczystä 1991–1995)	TZ-28

Evangelikus Országos Levéltár (Luterilainen keskuskarkisto), Budapest EOL
 Északi Egyházi Kerület (Pohjoinen hiippakunta) ÉEK
 Koren Emil Irathagyatéka (Emil Korenin arkisto) KEH
 Finn jelentés (Raportti Suomesta) FJ
 Kotimaa c. finn országos újság [újság] Magyarországgal foglalkozó cikkeinek ismertetése 1958–59–60 évekből (Yhteenveto Kotimaa-lehden Unkaria käsittelevistä artikkeleista vuosilta 1958–59–60) A
 István Benkőn arkisto, Vérttestolna [Benedek Benkőn hallussa] IBA

PAINETUT LÄHTEET

Alanen, Aatos (1958). Kirkko ja valtio (pk.). *Km* 13/18.2.1958, 2.
 Arabien maailma. (1958). *Km* 12/14.2.1958, 2.
 Bishop Ordass avsatt. (1958). (pk.). *Svenska Dagbladet* 170/27.6.1958, 4.
 ”En farlig biskop”. (1958). (pk.). *Stockholms Tidningen* 172/29.6.1958, 4.
 Janos Horvath: Ordassin asennetta on mahdoton sietää. (1958). *Km* 11/11.2.1958, 1.
 Kaksi unkarilaista pappia saapuu kesäkuussa Suomeen. (1957). *Km* 42–43/28.5.1957, 1.
 Kirkens forhold til staten er atter ”normalt og godt”, Biskop Ordass’ efterfølger indviet – Udvikningen i Ungarns lutherske er igen som i sommaren 1956. (1958). *Kristeligt Dagblad* 9.12.1958, 7.
 Molnár, Elmi & Rudolf Molnár toim. (1958). *Ainoa ratkaisu: Unkarilaisia saarnoja*. Helsinki: Kirjapaja.
 Ordass, Lajos (1987). *Önéletrajzi írások*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
 Ordass. (1956). (pk.). *Km* 56/14.8.1956, 2.
 Ordassin asia otettava esille. (1956). *Km* 35/1.6.1956, 1.
 Ordass ja hänen kannattajansa vaikeuttavat kysymysten ratkaisua, Horvathin vastaus Pohjolan piispoille. (1958). *Km* 12/14.2.1958, 1.

Puranen, Kauko (2007). Lääninrovasti Vilho Ylijoki. *Helsingin Sanomat* 6/7.1.2007, C3.
 Rautaesiripun. (1958). *Km* 6/24.1.1958, 2.
 Terray, G. László (1997). *He Could Not Do Otherwise: Bishop Lajos Ordass, 1901–1978*. Grand Rapids: Eerdmans.
 Tervehdys Unkarista. (1957). *Km* 6/22.1.1957, 3.
 Unkarin tapahtumat. (1957). (pk.). *Km* 100/31.12.1957, 2.
 Valkoinen kirja Unkarin kirkon vaiheista. (1958). *Km* 51/22.7.1958, 1.
 Vastaus saapui. (1958). (pk.). *Km* 12/14.2.1958, 2.
 Ylijoki, Vilho (1958). Tulessa koeteltua. *Km* 92/12.12.1958, 4.
 Yrjö Knuutila Pappisliiton sihteeriksi. (1956). *Km* 90/11.12.1956, 3.

HAASTATTELUT

Anonyymi haastattelu etäyhteydellä 15.5.2020. Tekijän hallussa.
 István Benkőn pojan Benedek Benkőn ja Benedekin vaimon Susanne Benkőn haastattelu 15.11.2013. Tekijän hallussa.
 Béla Csepregin pojan professori Zoltán Csepregin haastattelu 3.9.2019. Tekijän hallussa.
 Yrjö Knuutilan pojan professori Jyrki Knuutilan sähköpostihaastattelu 16.10.2013; haastattelu 12.11.2013; haastattelu 12.6.2019. Tekijän hallussa.
 Pál Zászkaliczkyn pojan pastori Pál Zászkaliczkyn haastattelu 4.9.2019. Tekijän hallussa.

KIRJALLISUUS

Applebaum, Anne (2003). *Gulag: A History of the Soviet Camps*. London: Penguin Books Ltd.
 Baer, Helmut David (2006). *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*. Eugenia and Hugh M. Stewart ’26 Series on Eastern Europe. College Station, TX: A&M University Press.
 Böröcz, Enikő (2008). Lajos Ordass: A Christian and a Consistent Adversary of the Totalitarian Systems. *Christianity and Resistance in the 20th Century: From Kaj Munk and Dietrich Bonhoeffer to Des-*

- mond Tutu. Toim. Søren Dosenrode. Leiden: Brill, 203–232.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Fabiny, Tibor (1997). *A Short History of Lutheranism in Hungary*. 2nd edition. Translated by Tamás Lukács. Budapest: Press Department of the Lutheran Church in Hungary.
- Halmesvirta, Anssi & Heino Nyyssönen (2006). *Unkarin kansannousu 1956*. Helsinki: WSOY.
- Jalovaara, Ville (2007). *Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisivuosina 1958–1962*. Suomen kirkkohistoriallisen seurain toimituksia 200. Väitöskirja. Helsinki: SKHS.
- Kapanen, Timo (2015). Uskonnonvapautta vai valtion kontrollia? Unkarin kirkot *Kotimaa*-lehdessä 1956–1958. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Kapanen, Timo (2017). ”Madjaarien sankarillinen kansa”: Unkarin hätä vuonna 1956 *Kotimaa*-lehdessä. *Suomen kirkkohistoriallisen seurain vuosikirja 2017* (107). Toim. Piia Latvala & Olli Lampinen-Enqvist. Helsinki: SKHS, 109–136.
- Kapanen, Timo (2019). ”Rukoilkaa te, me kyllä kärsimme.” *Kotimaa*-lehti ja Unkarin luterilaisen kirkon kamppailu kommunistihallinnon kanssa 1957–1958. *Aatteiden ja herätysten virrassa: Jouko Talosen juhlakirja*. Toim. Timo Kapanen & Nico Lamminparras. Suomen kirkkohistoriallisen seurain toimituksia 239. Helsinki: SKHS, 202–231.
- Kettunen, Paavo (2013). Heimoaatetta, ystävyyttä ja epäluuloja: 75 vuotta suomalais-ugrilaisia pappeinkokouksia. *Teologinen Aikakauskirja* 118:4, 334–349.
- Koren, Emil & Martti Voipio (1988). *Sukukansojen uskonyhteys: Unkarin ja Suomen kirkkojen suhteet*. Lapua: Herättäjä-yhdistys.
- Kukkonen, Antti Kustaa (1968). *Unkarin luterilaisen kirkon asema toisen maailmansodan jälkeen*. Lau-daturtyö. Helsingin yliopisto.
- Lamminparras, Nico (2014). Mikä on Transnistria? Dnestrin moldovalaisen tasavallan synty & nyky-päivä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Lamminparras, Nico (2017). Vaarallinen vapaudenkai-ho: Puola & Unkari itsemääräämisen etulinjassa 1956. Artikkelikäsitkirjoitus, julkaisematon. Tekijänsä hallussa.
- Lamminparras, Nico (2018a). Salamitaktiikalla sosia-lismiin: Tšekkoslovakian kommunismi 1946–1948. Työpaperi, julkaisematon. Tekijänsä hallussa.
- Lamminparras, Nico (2018b). Valtapeliä vähemmistö-asialla: Unkarin, Romanian ja Ukrainan kielisota 2017–2018. *Tiede ja ase* 76. Toim. Juha Mäkinen. Helsinki: SSTS, 54–72.
- Lamminparras, Nico (2019a). Kristuksen viitan repijät Kiovan kastelähteellä: Kiista Ukrainan kansallises-ta kirkosta. *Aatteiden ja herätysten virrassa: Jouko Talosen juhlakirja*. Toim. Timo Kapanen & Nico Lamminparras. Suomen kirkkohistoriallisen seurain toimituksia 239. Helsinki: SKHS, 243–279.
- Lamminparras, Nico (2019b). Madjaarimaa murrek-sessa: Unkari 1945–1946 & 1955–1956. Työpaperi, julkaisematon. Tekijänsä hallussa.
- Lamminparras, Nico (2020a). Prespan sopimus ”Ma-kedonian kysymyksen” nykynäytöksenä. Artikke-likäsitkirjoitus, julkaisematon. Tekijänsä hallussa. Vertaisarvioitavana.
- Lamminparras, Nico (2020b). Presidentin patriar-kaatti? Kravtšuk, Kutšma & kysymys kansallisesta kirkosta 1991–2004. Artikkelikäsitkirjoitus, julkai-sematon. Tekijänsä hallussa. Vertaisarvioitavana.
- Lehtonen, Risto (2019). *Church in a Divided World: The Encounter of the Lutheran World Federation with the Cold War*. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 19. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Murtorinne, Eino & Markku Heikkilä (1980). *Kotimaa 1905–1980: Routavuosien kristillis-yhteiskunnal-lisesta lehtiyhteyksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pohjalainen-Vinko, Tuula (1995). Luterilainen uskon-tokasvatus sosialismiin siirtyvän Unkarin koulu-tusjärjestelmässä 1945–1958. Lisensiaatintyö. Hel-singin yliopisto.

- Rehumäki, Seppo (2010). Vernerin Louhivuori nuorkirkollisena vaikuttajana 1909–1920. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Reisch, Alfred A. (2013). *Hot Books in the Cold War: The CIA-funded Secret Book Distribution Program behind the Iron Curtain*. Budapest: Central European University Press.
- Révész, Rita Boglárka (2004). Suomalaisen ja unkarilaisten luterilaisten suhteet vuosina 1939–1956. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Rytönen, Jussi (2019). Unkarin luterilaiset kamppailivat kommunismin salaisen perinnön avaamisessa. *Reseptio* 2, 69–76.
- Salminen, Esko (1988). Sitoutumattomuuden ja laajenevan informaation aika 1950–1980. *Suomen lehdistön historia 3: Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Toim. Päiviö Tommila. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Seppo, Juha (2013). *Kirkonmies ja muuttuva maailma: Martti Simojoki I*. Helsinki: WSOY.
- Sevón, Jari (2003). *Suomen Sosialidemokraatti ja Neuvostoliiton kolme interventiota kylmän sodan aikaan: Unkarin kansannousu 1956, Tšhekkoslovakian kriisi 1968 ja Afganistanin sodan alkuvaihe 1979–1980*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Suomi, Juhani (1992). *Kriisien aika: Urho Kekkosen 1956–1962*. Helsinki: Otava.
- Talonen, Jouko (2010). Luterilainen kirkko. *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Toim. Maija Turunen. Helsinki: Edita, 128–159.
- Viljanen, Anna-Maija (2001). ”*Rakas unkarilainen veljeskirkkomme*”: Suomalaisen kirkolliset yhteydet Unkarin luterilaisiin 1957–1966. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Viljanen-Pihkala, Anna-Maija (2005). Paavo Viljasen suhteet Unkariin ja unkarilaisiin 1931–1956. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Viljanen-Pihkala, Anna-Maija (2019). Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956–1958. Väitöskirja. Suomen kirkkohistoriallisia toimituksia 238. Helsinki: SKHS.
- Visuri, Pekka (2006). *Suomi kylmässä sodassa*. Helsinki: Otava.
- Visuri, Pekka (2010). *Idän ja lännen välissä: Puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella*. Toim. Reima T.A. Luoto. Espoo: Fenix-Kustannus Oy.
- Voipio, Martti (1991). *Kristuksen kirje: Piispa Zoltán Túróczy ja Unkarin luterilainen kirkko*. Asiantuntijoille jätetty luonnos. Helsinki: KUK.⁹³

93 Monistettu kansisivun mukaan 25 kappaletta. Yksi kopio löytyy RMEGYL III/Q TZ-28 A/2 Kristuksen Kirje.